

הרב יואל פרידמן

דילול פירות רבעי

א. הצגת הבעיה

נשאלנו האם מותר לדלל פירות רבעי¹. בכמה מיני פירות כגון אפרסק, נקטרינה, שיזף ומשמש יש לדלול חשיבות גדולה, כי בלעדיו מתקבלים על העץ פירות רבים אך קטנים, באיכות ירודה, והגידול הופך בלתי משתלם כלכלית. בדרך כלל מתבצע הדילול בשלבים הראשונים של התפתחות הפרי², לפעמים בשלב הפריחה ולפעמים בשלבים מאוחרים יותר. החיסרון בביצוע הדילול בשלבים מוקדמים הוא, שייתכן שלאחר הדילול, תנאי מזג האוויר (קרה או חמסין) יגרמו לנשירה נוספת של פרחים או חנטים, ובעל המטע יצא קרח מכאן ומכאן. לגבי אופן ביצוע הדילול, יש שמדללים בצורה ידנית או מכנית, על ידי גיזום ענפים או הסרת החנטים והפירות, ויש בכך יתרון מסוים, שכן הדילול הוא ממוקד וספציפי, ומונע סיכון של נשירה עודפת של פרחים או פירות, אך כיום המגמה היא להעדיף דילול כימי. הסיבות העיקריות לכך: א. הדילול הכימי מאפשר לטפל בשטחים נרחבים בפרק זמן קצר. ב. הדילול הכימי משתלם יותר מבחינה כלכלית משום שאין צורך בפועלים רבים, ולכן העלות היא נמוכה יחסית; בפרט שבעונת הדילול לא תמיד ניתן להשיג פועלים לביצוע העבודה. בדילול כימי – יש שמשתמשים בחומרים ומרססים את הפריחה ויש המשתמשים בחומרים הגורמים לנשירת הפירות לאחר החנטה. כיום גם יש שיטה של דילול כימי שפועל על התמיינות הפריחה של השנה הבאה.

ב. הפסד פירות רבעי והפסד פירות שביעית

אסור להפסיד פירות רבעי כמו שאסור להפסיד פירות מעשר שני ושביעית. וכן כתב הרמב"ם (הל' מע"ש פ"ט ה"א): 'נטע רבעי הרי הוא קדש... ודינו להאכל לבעליו לירושלים כמעשר שני, והרדב"ז (רמב"ם שם) מוסיף: 'נטע רבעי דומה למעשר שני לדברים הרבה...'³

1. עי' במאמרו המקיף של הרב אהוד אחיטוב, 'הסרת חנטים מפירות נטע רבעי של היתר מכירה', אמונת עתיך 43 (תשס"א), עמ' 15-21.
2. עי' במאמרו של אג' מרדכי שומרון, 'היערכות לשמירת השמיטה – דילול כימי באפרסק, נקטרינה, שיזף ומשמש', אמונת עתיך 95 (תשע"ב), עמ' 44-47.
3. לעניין איסור הפסד במעשר שני, עי' רמב"ם, הל' מע"ש פ"ג ה"ט-ה"א; ולעניין איסור הפסד בתרומה, עי' רמב"ם, הל' תרומות פ"א.

מן המשנה בשביעית (פ"ד מ"י), לכאורה יש ללמוד שאסור לדלל פירות, שכן יש בקטיף הפירות לפני היותם ראויים למאכל משום הפסדם; וכן נאמר במשנה (שם):
 מאימתי אין קוצצין האילן בשביעית... ושאר כל האילן משיוציא וכל אילן כיון שבא לעונת המעשרות מותר לקוצו...

וכן פסק הרמב"ם (הל' שמטה ויובל פ"ה הי"ז). הרה"ג אברהם דוד רוזנטל⁴ מסביר את ההבדל בין איסור קציצת אילנות שביעית או קטיף פירות שביעית כשעדיין הפירות הם בוסר, לבין קטיף פירות רבעי, בכך שבשביעית תלוי האיסור ב'לאכלה', וכיוון שקוטף את הפירות - אזי מונע אפשרות האכילה, אך ברבעי, איסור הפסד נובע מקדושת הפרי, וזו חלה רק בהגיע הפרי לעונת המעשר.

אך הנידון דידן אינו הפסד גרידא, אלא דילול פירות שתכליתו להגדיל את הפירות הנותרים ולהשביח את איכותם. לכן יש לומר שסברת הגרא"ד רוזנטל בנוגע לחילוק שבין רבעי לשביעית היא סיבה להחמיר, שכן הגר"ש ישראלי כתב שמותר לדלל פירות שביעית, כי על ידי כך הוא מגדיל את שאר הפירות ובכך מאפשר דין 'לאכלה';⁵ אך ברבעי שאין בו דין 'לאכלה' ואיסור ההפסד נובע מן הקדושה, יש לומר שאסור לעשות כן.

ג. שלב גידול הפרי שחל בו דין רבעי

יש ארבעה שלבים בגידול הפרי: החנטה היא תחילת היווצרות הפרי לאחר נבילת עלי הכותרת של הפרח,⁶ הסמדר והבוסר הם שלבי ביניים ואילו 'עונת המעשר' היא השלב שבו הפרי ראוי למאכל 'על ידי הדחק'.⁷

במשנה (ערלה פ"א מ"ז) נאמר: 'וסמדר מותרים בערלה וברבעי... ר' יוסי אומר הסמדר אסור מפני שהוא פרי'. מבואר בגמרא (ברכות לו ע"א) שחכמים נחלקו על ר' יוסי רק לגבי הסמדר של הגפן, האם הוא נחשב לפרי, אך לגבי שאר עצים, אף חכמים מודים שהשלב המקביל לסמדר של הגפן נחשב לפרי. מדברי הרמב"ם בפירוש המשנה ניתן ללמוד שני דברים: ראשית שהגדרת שלבי גידול הפרי הם כפי שתיארנו לעיל, ושנית שדין רבעי כדין ערלה, ובהם נחלקו ר' יוסי וחכמים אם סמדר מוגדר פרי. וזו לשון הרמב"ם בפירוש המשנה שם:

וסמדר הוא אלפקאח אשר ממנו יהיה הפרי⁸ אבל ה'חצרם' הוא הנקרא בוסר

4. כרם ציון, ערלה, הלכות פסוקות, עמ' צה אות ט.
5. ס' התורה והארץ ג, עמ' 101-104, ושם הגר"ש ישראלי מסתמך על דברי הרמב"ם בפירוש המשנה (שביעית פ"ד מ"י), שאיסור הפסד פירות שביעית הוא 'מפני שהוא גוזל בני אדם, לפי שה' נתן פירותיהם לכל אדם'. ועי' גם הרב זאב ויטמן, 'לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל', תשנ"ג, עמ' 107-109; ועי' במאמרנו 'דילול אפרסקים', התורה והארץ ו, עמ' 198-210.
6. לגבי הגדרת החנטה, עי' שו"ת באהלה של תורה ח"ד לגר"י אריאל, ס' לט; ובמאמרנו 'ראש השנה לאילנות לשביעית', התורה והארץ ו, עמ' 164-174.
7. עי' במאמרנו 'הגדרת עונת המעשרות', התורה והארץ ד, עמ' 152-159.
8. הגר"י קאפח מעיר על השינוי מנוסח הדפוס: 'וכנראה שרבינו מפרש שניצני הענבים נקראים סמדר... ובנדפס 'פרח' ואינו נכון...'. כאמור הנוסח בדפוס הוא: 'וסמדר הוא הפרח אשר ממנו יהיה הפרי...'.
 תמונת עתיך תשרי תשע"ג 59

אין חולק שהוא אסור... ואמרו וברבעי ר"ל שמותר לאכול כל אלו מנטע רבעי בלי פדיון... ואלו אינם פרי'.

מבואר שדין רבעי כדין ערלה, וזמן חלות רבעי כזמן חלות ערלה, לאמור, מזמן תחילת היווצרות הפרי ולא מרגע הגעת הפרי לעונת המעשר. אך בספר 'היד החזקה', פסק הרמב"ם אחרת (הל' מע"ש פ"ט ה"ב), וזו לשונו:

הרוצה לפדות נטע רבעי פודהו כמעשר שני, ואם פדהו לעצמו מוסיף חומש, ואין פודין אותו עד שיגיעו לעונת המעשרות שנאמר להוסיף לכם תבואתו עד שיעשה תבואה, ואין פודין אותו במחובר כמעשר שני והרי הוא ממון גבוה כמעשר, לפיכך אינו נקנה במתנה אלא אם נתנו בוטר, ודינו בשאר הדברים לענין אכילה ושתייה ופדייה כמעשר.

אפשר לפדות נטע רבעי רק בעת שהפרי מגיע לעונת המעשר: 'ואין פודין אותו עד שיגיע לעונת המעשרות' (רמב"ם, שם). בהמשך ההלכה קובע הרמב"ם, שכיוון שיש לרבעי דין ממון גבוה, אסור לתת פירות רבעי מן הרגע שהגיעו הפירות לשלב של עונת המעשרות, אך בעודם בוטר – מותר: 'הרי הוא ממון גבוה כמעשר, לפיכך אינו נקנה במתנה אלא אם נתנו בוטר...' (רמב"ם, שם).

מקור דין נתינת רבעי במתנה הוא בגמרא (קדושין נד ע"ב), שדנה במחלוקת ר' מאיר ור' יהודה, אם רבעי נחשב ממון הדיוט או ממון גבוה, ובקשר לכך היא מביאה את המשנה (מע"ש פ"ה מ"ה): 'הפודה נטע רבעי שלו מוסיף עליו חמישיתו בין משלו בין שניתן לו במתנה', וזו לשון הגמרא:

מני? אילימא ר"מ, מי מצי יהיב ליה? והא גמרי קודש קודש ממעשר! אלא לאו ר' יהודה! לעולם ר"מ, והכא במאי עסקינן - כגון דיהיב כשהוא סמדר, ודלא כר' יוסי, דאמר: סמדר אסור, מפני שהוא פרי.

מדברי הגמרא אנו לומדים שחלות רבעי לדעת חכמים, היא מרגע שהפרי מגיע לשלב בוטר, שהוא אחר שלב סמדר, ודין רבעי כדין ערלה, וכך מפרש גם רש"י (לגמרא שם): כשהוא סמדר - כשהענבים ניכרים לאחר שנפל הפרח וקמ"ל דכל זמן שהוא סמדר יכול לתת במתנה שאין שם רבעי עליו ודלא כר' יוסי דאמר במסכת ערלה סמדר ערלה אסור מפני שהוא פרי וקרינא ביה ערלתו את פרי. וכך מפרשים הראשונים על הש"ס⁹ ולאור זאת מסיק המאירי (קידושין שם), שאין לתת פרי רבעי במתנה כשהגיע לשלב של בוטר.

כבר המאירי תמה על פסקו של הרמב"ם שהובא לעיל, שרבעי אינו חל אלא כשמגיע לעונת המעשר: 'וגדולי המחברים כתבו שאף הבוטר יכול ליתנו והוא תמה', ולאחריו ה'כסף משנה': 'ומ"מ יש לתמוה למה שינה רבינו וכתב בוטר במקום סמדר... וצריך עיון'.

היוצא מכך שהסמדר הוא תחילת הפרי לאחר החנטה, וכן כתב גם המאירי (קידושין נד ע"ב): 'סמדר והוא כשנפל הפרח מעליהם והוכרו הענבים'; והדברים מתאימים למהלך הגמרא, ברכות לו ע"א. 9. עי' תוס' ר"ד, רשב"א, ריטב"א לקידושין שם. הם דנים האם מותר לתת מתנה לפני הגעת הפרי לשלב של סמדר, או שמא בשלב זה 'אין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם'.

ראוי לציין שהרמב"ם בפירושו למשנה (מע"ש פ"ה מ"ה) מדגיש שהזמן הקובע הוא עונת המעשר: 'ואין המתנה קיימת בכרם רבעי אלא אם נותנו לו קודם שיבואו פירותיו לעונת המעשרות'.

יש פרשנים שהתאימו בין סוגיית הבבלי לפסק הרמב"ם. ספר 'מעשה רקח' מסביר ששלב הבוסר בשאר אילנות מקביל לשלב הסמדר בענבים. ולכן הגמרא בקידושין שעסקה בכרם רבעי, קבעה שאין הסמדר נחשב פרי לדעת רבנן, ואין בו רבעי, אך הרמב"ם עסק בנטע רבעי בשאר אילנות, ובהם אף הבוסר אינו פרי.¹⁰ אך נראה שהשאלה היא האם דין רבעי נמשך אחר דין מעשר שני, ולכן השלב הקובע הוא עונת המעשר, או שהוא נמשך אחר איסור ערלה, והשלב הקובע הוא סמדר.¹¹ מצד אחד ברור שנטע רבעי קשור לאיסור ערלה: 'דכל שאין לו ערלה אין לו רבעי' (ירושלמי ערלה פ"א ה"א), ומצד שני הוא שווה למעשר שני בדינים רבים, שכן למדו גזרה שווה 'קדש הלולים' (ויקרא יט, כד) - האמור ברבעי עם 'וכל מעשר הארץ... קדש לה' - האמור במעשר שני (ויקרא כז, ל).¹² השאלה היא עד כמה יש להשוות בין רבעי למעשר שני בפרטי הדינים, ובעניין זה הרמב"ם נסמך על הירושלמי (ערלה פ"א ה"ה)¹³: 'תני פרי את פודה ואין את פודה לא בוסר ולא פגים', לאמור גם בשלב של בוסר אין רבעי חל.¹⁴ לדעת הרמב"ם יש לאחד את זמן חלות הרבעי עם הזמן הראשון שבו אפשר לפדות את הפרי. הפדיון אפשרי מן הרגע שהפרי הגיע לשלב של עונת המעשרות, והוא הדין לגבי חלות דין רבעי.

ד. רבעי בפרי המחובר לעץ

בפרט נוסף בהלכות נטע רבעי אנו מוצאים שהרמב"ם משווה בין דין רבעי לדין מעשר שני. יש מחלוקת ראשונים האם רבעי חל בפרי המחובר לעץ. מבואר בגמרא שאי אפשר לפדות רבעי במחובר (תוספתא, מע"ש פ"ה ה"ג; ב"ק סט ע"א). השאלה היא מה הטעם לכך? הרמב"ם (הל' מע"ש פ"ט ה"ב) כתב: 'ואין פודין אותו במחובר כמעשר שני',¹⁵ לאמור כפי שאין מעשר שני במחובר כך אין רבעי במחובר. אך הר"ש (מע"ש פ"ה מ"ד) וכן הרשב"א (שו"ת המיוחסות לרמב"ן סי' קנו) מסבירים שהטעם הוא שאי אפשר לחשב את

10. וצ"ע, שהרי בגמרא (ברכות לו ע"ב) מבואר להפך, שבשאר אילנות נחשב פרי בשלב מוקדם יותר מאשר בגפנים.

11. עי' בספר מלבושי יו"ט ח"ב, קונטרס חובת הקרקע, סי' טז (עמ' יד/2), שמפרש כן לדעת הרמב"ם.
12. עי' קידושין נד ע"ב; ב"ק סט ע"ב.

13. ירושלמי, מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 336, שו" 30.

14. כך מפורש ב'מראה הפנים' לירושלמי, מע"ש פ"ה ה"ג, לדעת הרמב"ם; ובדרך דומה עי' 'מרכבת המשנה' לרמב"ם, הל' מע"ש פ"ט ה"ב, ועי' גם בתוספות יום טוב, מעשר שני פ"ה מ"ה. אך עי' בביאור הגר"א, שמבחין בין פדיון רבעי וחילולו לבין חלות האיסור. לדעתו הירושלמי סובר שאין פודין בוסר כי אינו פרי, אך חל עליו דין רבעי, בניגוד למשנה שם. ועי' במאמר הרב אחיטוב, שם (לעיל, הערה 1) עמ' 17-18, שיש אחרונים שסוברים שדעת הרמב"ם היא שיש להבחין בין פדיון נטע רבעי שהוא בשלב של עונת המעשר, לבין הקדושה והאיסורים הנובעים מהם, החלים כבר משעת היות הפרי בוסר או סמדר.

15. עי' רמב"ם שם ה"ז.

השווי של הרבעי בעוד הפירות מחוברים לעץ. בביאור הגר"א לשו"ע (יו"ד סי' רצד ס"ק יח), מסיק הגר"א כדעת הרמב"ם, ומביא ראיה לדבריו מן הירושלמי (מע"ש פ"ה ה"ב), שם הגמרא מקשה לדעת בית שמאי, שאין לומדים נטע רבעי ממעשר שני: 'ויפדה במחובר לקרקע'?!; ומפרש ביאור הגר"א לירושלמי שם: ¹⁶ 'מהיכי תיתי לו כיון דלא ילפת ממע"ש דהא ביכורים קדשו מחוברין לקרקע'. מכאן שהבעיה בפדיון הפירות כשהם מחוברים לעץ אינו טכני כדברי הר"ש והרשב"א, אלא שבמחובר אין דין רבעי חל, כשם שבמחובר אין מעשר שני חל.

ה. דילול הפירות

בבואנו לדון אם מותר לדלל פירות רבעי, יש לבחון באיזה שלב בגידול מבצעים את הדילול וכן לבדוק את אופן הביצוע, כפי שתיארנו לעיל בהצגת הבעיה. לגבי קטיף של פירות רבעי בשביעית, המשנה אמרה שאסור לקצוץ ענפי פרי או לקטוף את הפירות בעודם סמדר או בוסר, שכן מפסיד פירות שביעית. לדעת הרמב"ם אין בעיה בגיזום הענפים או קטיף הפרי, כי לפני הגעת שלב עונת המעשר לא חל דין רבעי, ולאחריו אין הפסד בקטיף הפרי או בגיזום הענפים. אמנם לדעות הראשונים שסוברים שרבעי חל בעודו בוסר (או אפילו סמדר בשאר פירות האילן כדין ערלה, וכמסקנת סוגיות הבבלי) לכאורה אסור לדלל את הפירות לאחר שהגיעו לשלב זה כי בכך מפסיד פירות רבעי. לגבי אופן ביצוע הדילול, כאמור יש להבחין בין דילול ידני לבין דילול כימי. אם הדילול נעשה בידיים, אזי לדעת הר"ש והרשב"א שיש רבעי במחובר, בוודאי אסור לדלל את הפירות כי בכך מפסיד פירות רבעי. אמנם לדעת הרמב"ם שלא חל דין רבעי על הפירות בעודם מחוברים לעץ, לכאורה גם אינו מפסידם ולכן מותר לדללם. אלא שאם הדילול נעשה על ידי גיזום הענפים או על ידי קטיף הפירות, אזי בעת שגוזם את הענפים או קוטף את הפירות (בעודם בוסר - לשיטות שיש רבעי בבוסר) - חל רבעי, ובאותו הרגע גם מפסיד אותם, שכן אינו מאפשר את המשך גדילתם. אם אין מדללים על ידי גיזום הענפים או קטיף הפירות, אלא על ידי ריסוס כימי שגורם לנשירת הפרי לאחר זמן, ייתכן שיש להתיר לדעת הרמב"ם, כי בשעה שביצע את הדילול עדיין היה הפרי מחובר, ואז לא חל דין רבעי, וההשפעה של הריסוס אינה אלא גרמא בעלמא.

סיכום

יש לדלל פירות רבעי לפי סדר העדיפויות דלהלן:

1. הטוב ביותר הוא לדלל בעת הפריחה, ואז לכולי עלמא אין דין רבעי. במקרה זה אין זה משנה אם מדלל בצורה ידנית או מכנית או שעושה זאת על ידי דילול כימי.

¹⁶. וכן פירש גם ספר מלבושי יו"ט, שם.

---

2. אם אין אפשרות לדלל בזמן הפריחה (עד החנטה), ורוצים לדלל את הפירות בשלב מאוחר יותר של גידולם, יש לדללם על ידי ריסוס כימי.

3. במצב של ספק רבעי, כגון שנטעו עץ שהיה בגוש אדמה ולא ספרו את שנות הגידול במשתלה בגלל שהוא עמד על מצע מנתק – מותר לדלל את הפירות בכל שלב משלבי הגידול בצורה ידנית או מכנית. זאת מפני שלדעת הרמב"ם, לפני שהפרי הגיע לעונת המעשר אין דין רבעי חל, ולאחר שהגיעו לשלב זה אין בגיזום או בקטיף משום הפסד הפירות.

